

Zárótanulmány

„A radikalizáció megelőzése a büntetés-végrehajtási
intézményekben” című projekt zárótanulmánya

Projektazonosító:

BBA-5.1.6-16-2016-00001

Szerző

Dr. Héra Gábor

Budapest Centre
FOR MASS ATROCITIES PREVENTION

A kiadványban kifejtett nézetek kizárólag a szerzők közelítésmódját tükrözik, ami nem feltétlenül egyezik az Európai Bizottság és Magyarország Belügyminisztériuma álláspontjával. A kiadványban kifejtett nézetek az Európai Bizottságot és Magyarország Belügyminisztériumát semmire nem kötelezik.

Az előtanulmány az Alapítvány a Népiirtás és Tömeges Atrocitások Nemzetközi Megelőzéséért megbízásából készült.

Budapest, Magyarország, 2018.

Tartalom

I. Bevezetés.....	1
II. A fókuszcsoportos vizsgálat tapasztalatai.....	4
Csoportok és konfliktusok	4
A szélsőségesedés jelei.....	7
III. A képzések során nyert tapasztalatokról.....	9
Radikalizáció a büntetés-végrehajtásban	9
A radikalizáció felismeréséről és kezeléséről – rizikófaktorok.....	9
A radikalizáció felismeréséről és kezeléséről – erősségek	12
IV. Az életútinterjúk tapasztalatai.....	13
A radikalizáció háttere, gyökerei.....	13
Csoportokkal szembeni ellenállás	16
A deradikalizáció útja	18
VI. Javaslatok.....	20
Felhasznált irodalom.....	23

I. Bevezetés

A radikalizmus és extrémizmus erősödése új nemzetközi trend. Megelőzése, a vonatkozó képességek fejlesztése és összehangolása nemzetközi és nemzeti érdek. A társadalmak ún. „sérülékeny” csoportjai, kiemelten a büntetett előéletű és büntetésüket letöltő személyek, különösen fogékonyak a radikalizálódásra és viszonylag könnyű célcsoportot jelentenek az extrém szervezetek számára beszervezhetőség szempontjából. Ennek a területnek a veszélyeztettségére mutat rá számos Európai Unió és az Európa Tanács által készített iránymutatás, dokumentum, közlemény és stratégiai terv, elsősorban a(z)

- „Az EU belső biztonsági stratégiájának megvalósítása: öt lépés a biztonságosabb Európa felé” című 2010. november 22-i közleménye;
- Az Európai Bizottság 2016. június 14-i Közleménye az erőszakos extrémizmushoz vezető radikalizmus megelőzésének támogatásáról;
- Az Európai Bizottság 2014. januári dokumentuma „A Terrorizmushoz és Szélsőséges Extrémizmushoz Vezető Radikalizáció Megelőzéséről”;
- Az Európai Parlament és a Tanács 513/2014/EU rendelete 3. és 16. pontja a radikalizálódás megelőzéséről, illetve a személyi állományképzésről, a tudatosság növeléséről, fenyegetettség és kockázatértékelésről, valamint a bevált gyakorlatok cseréjéről;
- Az Európa Tanács 2015. május 19-n elfogadott Cselekvési Terve a szélsőséges extrémizmus és a terrorizmushoz vezető radikalizmus elleni harcról;
- Az Európa Tanács 2016. március 2-i Iránymutatása a börtönök és feltételes szabadlábon lévő szolgálatok számára a radikalizáció és szélsőséges extrémizmus vonatkozásában.

Ezen dokumentumok javaslatai alapján elmondható, hogy a negatív folyamatok megelőzéséhez elengedhetetlen a

- kockázatok felismerése, folyamatos és szakszerű figyelemmel kísérése és értékelése,

- veszélyeztetett személyek szakszerű fogvatartása és a büntetésüket töltők rehabilitációjának és társadalomba integrálásának elősegítése,
- a már radikalizálódott személyek számára opció kidolgozása és felkínálása a szélsőséges mozgalom elhagyására.

A radikalizáció¹ és extremizmus erősödése új biztonsági kihívás Magyarországon is. Mértéke és jellege azonban lényegesen eltér a Nyugat-Európában tapasztaltaktól politikai, kulturális és történelmi okokból. Ennek megfelelően, a megelőzés és szakmai továbbképzés feladatai Magyarországon különböznek a Nyugat-Európában szükséges teendőktől. Az eltérő jellegű fenyegetettség és a kockázatok nyugat-európainál alacsonyabb foka ellenére azonban elengedhetetlen és kiemelt fontosságú a megelőzés és képességfejlesztés, amely a jelen beszámolóban ismertetett projekt keretében került megvalósításra.

„A radikalizáció megelőzése a büntetés-végrehajtási intézményekben” címet viselő kezdeményezés, egy még viszonylag ismeretlen terepre, a hazai büntetés-végrehajtási intézmények személyi állománya megelőzési képességeinek javítására koncentrált. Ezen belül célul tűzte ki a radikalizációval kapcsolatos kihívások feltárását, valamint a megelőzés és kezelés kapcsán megjelenő igények és szükségletek beazonosítását.

A projekt lebonyolítója az [Alapítvány a Népiprtás és Tömeges Atrocitások Nemzetközi Megelőzéséért](#) volt. Az Európai Unió Belső Biztonsági Alapja által támogatott kezdeményezés keretében először öt büntetés-végrehajtási intézményben mértük fel az állomány körében a radikalizáció felismerése, megelőzése és kezelése terén megfigyelhető képességeket. A második szakaszban a helyi igényekre szabott képzést nyújtottunk a képességek további fejlesztése céljából. A harmadik szakaszban úgynevezett „életinterjúkat” készítettünk el a fogvatartottak körében abban bízva, hogy a személyes élettörténetek megismerése révén jobban meg tudjuk

1

¹ A továbbiakban a Radicalisation Awareness Network (RAN) által meghatározott radikalizáció-definíciót alkalmazzuk. E szerint a radikalizáció „egy olyan folyamat, amely során az érintett egyre inkább magáénak vall szélsőséges politikai, szociális, vallási nézeteket és törekvéseket. Ez a folyamat a diverzitás, tolerancia és választási szabadság elutasításához vezet, ezen túlmenően a jogállamiság el nem fogadását valamint a tulajdonnal és más emberekkel szemben megnyilvánuló erőszak alkalmazását legitimálja.” Az eredeti definíció megtalálható (angol nyelven): RAN 2017, 4. oldal. A radikalizációs folyamat kezdő lépései lehetnek a kiszolgáltatottság miatti frusztráció, a külső tényezőkkel szembeni ellenállás és a polarizáció.

érteni a radikalizálódás okait. A három szakasz végén egy-egy elemzésben számoltunk be tapasztalatainkról.

Összességében tehát elmondható, hogy nem csak kutatási tevékenység révén kívántunk információt gyűjteni ezekről a radikalizáció és extrémizmus jelenségéről. Ezen túlmenően arra is törekedtünk, hogy képzési tevékenység révén fejlesszük a radikalizáció felismeréséhez és megelőzéséhez szükséges képességet, ezzel is támogatva és felgyorsítva az állomány reagálását.

Ez a kísérleti jellegű képzés és információgyűjtés különösen jelentős nemcsak a meglévő és sok szempontból érdemi szakmai tudással és tapasztalatokkal rendelkező személyzet szempontjából, hanem a BVOP területén tervezett, többezres nagyságrendű személyi állomány bővítése és megfelelő kiképzése szempontjából is.

Ez az összefoglaló tanulmány a projekt egészéről ad áttekintést, összefoglalja a fő eredményeket és ajánlásokat fogalmaz meg. Az eredmények bemutatására 2018. június 26-n egy nemzetközi konferencia keretében került sor Budapesten.

II. A fókuszcsoportos vizsgálat tapasztalatai

Az első, fókuszcsoportos beszélgetésekre épülő szakasz módszertani háttéréről már részletesen beszámoltunk a korábbiakban. Ugyancsak részletesen szoltunk a kutatás elméleti háttéréről, a második szakaszban megszervezésre kerülő képzéssel szembeni igényekről, a képzéshez kapcsolódó javaslatainkról, valamint a 2017. november 27-én megrendezésre került kerekasztal beszélgetés tapasztalatairól. Mindezek miatt itt a fókuszcsoportos vizsgálatok fő eredményeinek az ismertetésére törekszünk.

Csoportok és konfliktusok

Az állomány bevonásával zajló fókuszcsoportokon elsősorban a büntetés-végrehajtási intézetekben kialakult csoportokra és a csoportok között kialakult konfliktusokra kérdeztünk rá. Ezzel a polarizáció folyamatának első lépcsőfokáról, a csoport-identitásokról és az erre épülő negatív magatartásról (Sherif 1998, RAN 2017, Tajfel 1998) szerettünk volna átfogó képet kapni.

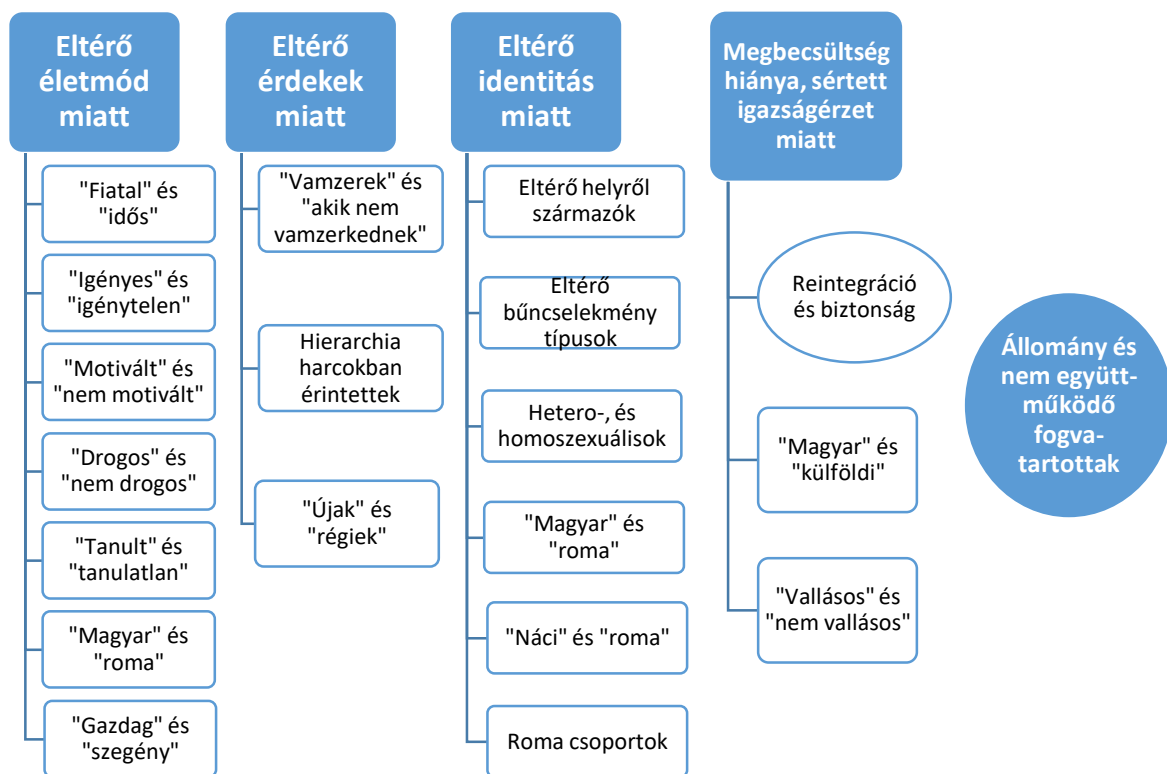
A beszélgetések során az állomány tagjai először tipikusan az intézetek jogszabályi háttere és működési módja miatt kialakult fogvatartotti csoportokat azonosították (például: férfiak és nők, különböző végrehajtási fokozatba tartozók, előzetesben lévők és a már büntetésüket töltők stb.). A további beszélgetések során azonban fény derült arra, hogy a „büntetés-végrehajtás világa által létrehozott” fogvatartotti informális csoportok létszáma jóval nagyobb és összetettebb. Többek között ide sorolhatók a származási hely szerinti csoportok (pl. borsodiak, nógrádiak, szabolcsiak, budapestiek), a börtön-hierarchia különböző szintjein lévők, az inkább vagy kevésbé együttműködő vagy éppen a környezetükre inkább vagy kevésbé igényes fogvatartottak.²

A csoportok ismertetése során fontos a dinamizmusra és a komplexitásra rámutatni. Egy csoportnak több alcsoportja lehet, emiatt egy fogvatartott több csoportba is tartozhat. Ráadásul lehetőség van a csoportok közötti átjárásra is. Ilyen átjárás saját döntés alapján

² A csoportok teljeskörű felsorolására a fókuszcsoportok tapasztalatait összefoglaló tanulmányban került sor.

is történhet (például akkor, amikor valaki leszokik a dohányzásról). De sor kerülhet rá az élethelyzet átalakulása miatt is; például akkor, amikor egy idősödő fogvatartott a fizikai állapotának romlása miatt a börtönhierarchián lejjebb csúszik.

A fókuszcsoporthoz résztvevői azt is meghatározták, hogy a felsorolt csoportok között hol jelennek meg intenzívnak mondható ellentétek. Az alábbi ábrán ezeket az ellentéteket mutatjuk be, témakörök szerint csoportosítva a konfliktusok jellegét valamint feltüntetve az érintett csoportokat. A négyzet alakzatban feltüntetett konfliktusokban a fogvatartottak, a kör alakzatban feltüntetett konfliktusokban az állomány is érintett.

1. ábra. Csoportok közötti konfliktusok

Beszélgetőtársaink szerint a konfliktusok elsősorban kialakulhatnak a(z)

- eltérő életmód miatt.** Rendszeresnek mondható az ellentét például az este sokáig fennmaradó fiatal és a hamarabb aludni térő idős fogvatartottak között. Ugyancsak nézeteltérést okozhat az, ha egy „igényesebb” (azaz környezetére inkább figyelő) és egy „igénytelenebb” fogvatartott él együtt egy zárkában. A visszajelzések szerint a

motiváltság, az anyagi helyzet, az esetleges drog használat és az iskolai végzettség is kapcsolatban van az életmóddal – és ezzel összefüggésben a kialakuló konfliktusokkal. A „romák” és „magyarok” ellentétét is életmódok közötti konfliktusként értelmezték néhányan. Ezek szerint a résztvevők szerint a csoportokhoz tartozás ugyanis nem származáshoz kötött; inkább egy sajátos életmóddal írható le.

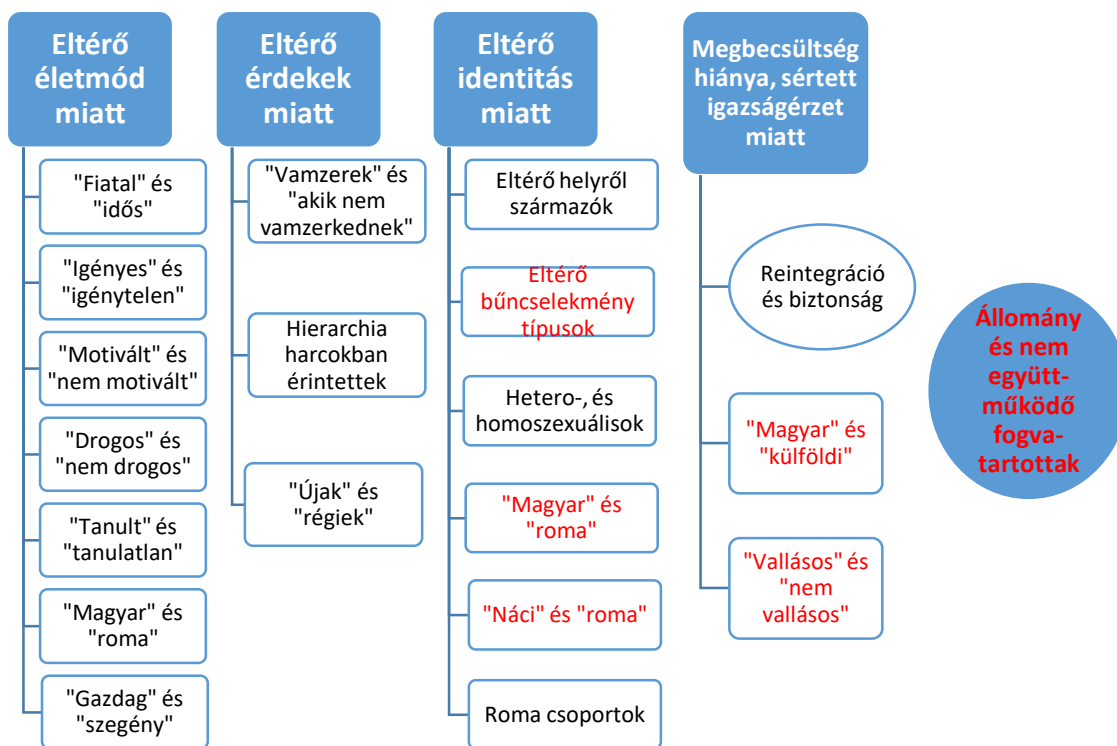
2. **eltérő érdekek miatt.** Ezek az ellentétek az ún. „vamzerek” (azaz a besúgók) és a „vamzerek által megkárosítottak” között alakulhatnak ki. Ide sorolhatjuk azokat a konfliktusokat is, amelyek a börtön-hierarchiához köthetők; azaz amikor valaki a hierarchián belül előnyösebb pozíciót próbál kivívni magának. Hasonló okokkal magyarázható a büntetés-végrehajtási intézetbe újonnan érkezők és a régi fogvatartottak közötti ellentétek is.
3. **eltérő identitás miatt.** Ebben az esetben csupán a másik csoporthoz tartozás jelenik meg a konfliktus okaként. Azaz csak azért alakul ki vagy mérgesedik el egy szembenállás, mert a konfliktus egyik érintettje máshonnan származik, meghatározott bűncselekményt követett el, „magyarnak” vagy „romának” (vagy egy meghatározott roma csoport tagjának) tartja magát, szélsőjobboldali vagy homoszexuális.
4. **megbecsültség hiánya, sértett igazságérzet miatt.** Ezek az ellentétek akkor alakulnak ki, mert valaki úgy érzékeli: mások indokolatlanul részesülnek pozitívabb elbírálásban. Példának okáért akkor, amikor az idegenrendészeti őrizetben lévő „migránsok” (a feltételezések szerint) jobb ellátásban részesülnek, mint a fogvatartottak. Vagy akkor, amikor a „vallásosak” (a feltételezések szerint) mások számára el nem érhető előnyökre tesznek szert a speciális fogvatartási körülményeik miatt.

Az 1. számú ábrán ezt a konfliktus-forrást a többitől némileg elkülönülve mutattuk be. Ezzel is felhívva a figyelmet arra, hogy ebben az esetben már nem csak a fogvatartottak, hanem a Bv. állomány is érintett. Hasonló elkülönítéssel utaltunk az

5. **állomány és a nem együttműködő fogvatartottak közötti konfliktusokra.** Hiszen ebben az esetben külső tényezők, azaz a jogszabályi háttér és a büntetés-végrehajtás működés módja hozza létre a két csoport elkülönülését. Az ellentétek jelenléte és intenzitása miatt mégis fontos rámutatni az itt felbukkanó konfliktusokra is.

A szélsőségesedés jelei

A fókuszcsoportok résztvevőit arra kértük, hogy azonosítsák azokat a konfliktusokat, amik már annyira elmérgesedtek, hogy 1) eskalálódással fenyegetnek vagy 2) amelyek kapcsán az érintettek már érzékelik a szélsőségesedés jeleit. Az alábbi ábrán ezeket a konfliktusokat piros színnel emeltük ki.

2. ábra. Elmérgesedett csoportközi konfliktusok

Beszélgetőtársaink részletes jellemzést adtak a fentiekben jelölt csoportközi konfliktusokról. A **bűncselekmény típus**hoz kapcsolódó konfliktusok jellemzően a

szexuális és/vagy kiskorú sérelmére elkövetett bűncselekmények elkövetői és az egyéb bűncselekmények miatt büntetésüket töltő fogvatartottak között alakulnak ki.

A „**magyarok**” és „**romák**” közötti ellentétek csupán az adott csoporthoz tartozás miatt jelenhetnek meg – bár többen úgy vélekedtek, hogy ezt a konfliktus-típust inkább lehet tekinteni az eltérő életmód miatt kialakult ellentétnek.

A „**nácik**” és a „**romák**” közötti ellentétek ugyancsak az identitás-konfliktusok kategóriájába tartoznak. Bár érdemes megjegyezni, hogy a felkeresett börtönök személyzete csak elvétve találkozott olyan fogvatartottakkal, akik jól beazonosítható módon „náci”, szélsőjobboldali ideológiát képviseltek. Ezek a személyek alacsony létszámuk miatt a Bv. működését, a fogvatartás rendjét jellemzően nem befolyásolták.

Ahogy arról a korábbiakban már beszámoltunk, a „**magyarok**” és „**külföldiek**” közötti valamint a **vallási ellentétek** jellemzően a sértett igazságérzet miatt alakultak ki.

Az **állomány és a nem együttműködő fogvatartottak** közötti konfliktusokra a legtöbb helyen úgy tekintettek, mint amelyek erősek, az utóbbi időben fokozódtak és akár az eskalálódással fenyegetnek. Ezek a konfliktusok szoros kapcsolatban állnak a fogvatartás szabályaival és az **állomány munkakörülményeivel** (amely témakörrel a későbbiekben még foglalkozunk).

Fontos hangsúlyozni, hogy a fentiekben bemutatott tényezők nem egymástól függetlenül léteznek. Inkább az a jellemző, hogy egymásra hatva, egymást gerjesztve erősítik meg az eltérő csoport-identitásokat és ennek következtében növelik meg a szélsőségesedés kialakulásának az esélyét.

Összességében elmondható, hogy a csoportok szerinti elkülönülés és meghatározott esetekben a csoportok közötti konfliktusok tipikusnak mondhatók a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben. A konfliktusok esetenként az érintettek eltérő identitásai miatt jelennek meg. Más esetekben azonban kialakulásukban és fokozódásukban hangsúlyosabb szerepe van a sértettek igazságérzetnek, az eltérő életmódnak és az intézetekre jellemző körülményeknek – azaz csupa olyan tényezőnek, amire a Bv. intézetnek (saját hatáskörén belül vagy a törvényalkotóval együttműködve) ráhatása lehet.

III. A képzések során nyert tapasztalatokról

A korábbiakban már beszámoltunk a program keretében megvalósított képzések céljairól, háttéréről, megközelítéséről és tréningek résztvevőinek (igen pozitív) értékeléséről. Mindezek miatt most csak a radikalizáció jellemzői, felismerhetősége, megelőzése és kezelése kapcsán megfogalmazott véleményeket gyűjtöttük össze.

Radikalizáció a büntetés-végrehajtásban

A képzések résztvevői szerint a radikalizáció nem elterjedt jelenség, illetve kockázati tényező a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben. Tipikusnak mondható vélemények szerint *„a szélsőségesek kevesen vannak, ez a jelenség itt nem érezhető”, „egy-két eset van csak a Bv.-ben, nincsenek elkülönült csoportok”, „ha vannak is identitás alapú konfliktusok, azok nem súlyosak”*. Volt, aki szerint *„csak egy-egy ember van, akit érint a radikalizáció, ez kezd téma lenni, de még nem álltak tömegesen mellé, még nem veszik komolyan. Aki mégis beáll az ilyen rabok mellé, ők mentálisan instabilak. Az intelligensek kimaradnak ebből”*.

Többen felhívták ugyanakkor a figyelmet arra, hogy *„várható, hogy radikális csoportok és emberek fognak bekerülni a Bv.-be”*. Megítélésünk szerint ebben az esetben a radikalizációs folyamatot az előző fejezetben leírt csoport-konfliktusok felgyorsítják, megerősítik. Mindezek miatt fontos azonosítani azokat a tényezőket, amelyek a radikalizáció felismerését és kezelését segítik, illetve hátráltatják. Ebben a fejezetben ezekről a tényezőkről számolunk be.

A radikalizáció felismeréséről és kezeléséről – rizikófaktorok

A fogvatartottak körében felbukkanó radikalizáció időben történő felismerését bizonyos tényezők veszélyeztethetik. Ezeket a tényezőket – más néven rizikófaktorokat – mutatjuk be a továbbiakban:

1. Megítélésünk szerint rizikófaktornak tekinthető az állomány radikalizációval kapcsolatos információ-hiánya; amely problémát a jelen program keretében biztosított képzés a tréning-részvevők körében orvosolni tudott.

2. További rizikófaktornak tekintjük a viszonylag rövid képzés után a büntetés-végrehajtás intézeteibe kerülő munkatársak alacsony számát, akik a tapasztalt kollégák leterheltsége miatt ráadásul mentorálásra kevésbé számíthatnak. A radikalizáció jeleinek időben történő felismerésére, a vezetőség felé történő jelzésére és így a probléma kezelésére ugyanis nagyobb esély van akkor, ha az állományban már nagy rutinnal rendelkező munkatársak dolgoznak.

3. Rizikófaktornak tekinthető az állomány – ezen belül a körleten dolgozók – leterheltsége. Fáradtság és kimerültség esetén az őrök kevesebb figyelmet tudnak fordítani a fogvatartottakra, a köztük kialakuló konfliktusokra és a polarizáció esetlegesen elindult folyamatára, valamint eszkalálódására.

A leterheltségnek további, a munkaerő-állomány hatékony munkavégzését – és ennek révén a radikalizációval és polarizációval összefüggő jelenségek felismerését – megnehezítő következményei lehetnek. Ezek közül az alábbiakat tartjuk fontosnak kiemelni:

- a) A túlterheltség a munkatársak közötti konfliktusokat felerősítheti, az állományon belüli kommunikáció nehezebbé válhat és a szolidaritás így megrendülhet. A szolidaritás gyengülése megnehezíti a közös, bizalomra és csoportmunkára épülő, egymás szakmai háttértámogatásával történő probléma-kezelést, ami a radikalizációs folyamatok kezelése kapcsán kiemelt fontossággal bír.
- b) A túlterheltség csökkentheti a szervezet iránti lojalitást, ami a felkészült munkatársak pályaelhagyásához, az állomány felkészültségének, képességeinek és így a szakmai munka színvonalának a csökkenéséhez vezethet.
- c) Az egészségügyi és mentálhigiénés problémák gyakoribbá és intenzívebbé válhatnak, ami a radikalizáció folyamatának felismerését és nyomonkövetését gyakorlatilag ellehetetleníti. Ez főleg akkor jelent problémát, ha a stressz-kezelés különböző módzatai nem ismertek az érintettek számára.

4. További rizikófaktornak tekinthető a fogvatartottakkal szembeni attitűdök is. Tapasztalatunk szerint a tréningek résztvevői között sokan kifejezetten elfogadók és támogatók a fogvatartottakkal szemben. Emellett ugyanakkor a velük szembeni ellenállás és ellenérzés is tipikusnak mondható; ami megnehezíti a radikalizáció megelőzése szempontjából fontos párbeszéd kialakítását. Megítélésünk szerint a negatív attitűdök megléte több tényezőre vezethető vissza. Ezek közül most csak az alábbiakat emeljük ki:

- a) a munkahelyen tapasztalt igazságtalanság érzete. A visszajelzések szerint az állományból többen úgy érzik, hogy a becsületesen végzett munkával kevesebb jövedelemre tehetnek szert, mint a bűncselekmények révén meggazdagodott fogvatartottak. Az igazságtalanság érzete amiatt is kialakulhat, mert néhányan úgy gondolják: a fogvatartottakhoz képest az állománnyal szemben jóval szigorúbb előírások és a követelmények vannak érvényben.
- b) az esetlegesen meglévő előítéletek.
- c) a munkavégzésben tapasztalt nehézségek. Több résztvevő szerint a fogvatartottakkal való munkavégzés egyre nehezebb; elsősorban a gátlástalanabb és/vagy pszichés problémákkal rendelkezők miatt, akiknek biztonságos fogvatartása (esetleges reintegrációja) több speciális ismeretet és emberi erőforrást igényel. Némely résztvevő szerint az újonnan bevezetett szigorítások, a nevelői és felügyelői döntési autonómia csökkenése a már kialakult feszültséget fokozták. A helyzetet súlyosbítja, hogy az alkalmazható fenytéseknek egyre kisebb a visszatartó ereje.

Megítélésünk szerint a fent említett negatív attitűdök idővel akár fizikai erőszak formájában is megjelenhetnek és addicionális kockázati tényezőként bukkanhatnak fel a személyzet-fogvatartott viszonyában, ezáltal a konfliktusos helyzetek kezelésében illetve eskalálódásuk megelőzésében. Negatív attitűdök esetén továbbá kisebb az esélye annak, hogy az őnök fellépnek a fogvatartottakat érintő bántalmazás és az egyenlőtlen bánásmód esetén. Nagyobb az esélye tehát annak, hogy a fogvatartottak közötti konfliktusok elmélyülése miatt a polarizáció és az elkülönülés erősödik, végeredményben a radikalizáció folyamata felgyorsul.

A radikalizáció felismeréséről és kezeléséről – erősségek

A korábbiakban megfogalmazott rizikófaktorok ellenére az állományon belüli bizalom és szolidaritás (mint a hatékony megelőzési tevékenység egyik előfeltétele), tipikusnak mondható. A tréningek résztvevői többször támogató és elismerő üzeneteket fogalmaztak meg egymásnak.

A szakmai normáknak megfelelő munkavégzés igénye is tipikusnak mondható. A trénerek és a kutató benyomása szerint a képzések résztvevői lelkiismeretesen, emberséges bánásmóddal és legjobb tudásuk szerint végzik munkájukat, dilemmáikat, fejlesztendő területeiket pedig önreflektíven, munkatársaik felé nyitottan és őszintén fel tudják vállalni, ami a jövőbeni szakmai fejlődés legfontosabb feltétele. A több éves, évtizedes tapasztalatra épülő rutin lehetővé teszi, hogy az állomány tagjai biztonságos, konfliktus-, és esemény-mentes börtönéletet, a fogvatartottak számára is kiszámítható szabályrendszer alakítsanak ki.

Érdemes továbbá megemlíteni azt a pozitív identitást, amely büszkeséggel, a Bv.-hez és az állományhoz tartozás pozitív érzésével társul. Ez leginkább a már több évtizede a büntetés-végrehajtás intézményrendszerében dolgozóknál figyelhető meg.

A radikalizáció felismerése és kezelése kapcsán megfigyelt erősségek és nehézségek abban segítenek minket, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek munkáját támogató ajánlásokat fogalmazzunk meg. Ezeket az ajánlásokat a tanulmány végén, a „Javaslatok” fejezetben gyűjtöttük össze.

IV. Az életútinterjúk tapasztalatai

Az életútinterjúk tapasztalatait összefoglaló tanulmány részletesen ismerteti a kutatás során alkalmazott módszertant. Emiatt ebben a fejezetben csak a fő tapasztalatok bemutatására törekszünk.

A radikalizáció háttere, gyökerei

A fogvatartottak élettörténeteiben a radikalizáció rendszerint mint a tágan értelmezett „rendszerrel” (iskola, család, törvény, szabálykövető életpálya), ezen belül a jogállam intézményeivel (igazságszolgáltatás, rendőrség), valamint a saját mikrokörnyezettel (család, iskola, szomszédság, helyben élők) való, esetenként szélsőséges szembenállásként jelent meg. Az ilyen jellegű szembenállás kialakulásában különböző tényezők játszottak szerepet. Ezeket a tényezőket mutatjuk be a továbbiakban – felhívva a figyelmet arra, hogy a felsorolt okok és jellemzők nem csak elkülönülve, hanem akár egyszerre, egymást erősítve fejthetik ki hatásukat.

I. A szembenállás kialakulásának hátterében egyrészt **érzelmi, családi okok** állnak. Sokszor azonosítható (1) a büntető, megtorló vagy elhanyagoló családi légkör, (2) az érzelmi kapcsolatok, támogató kötődések hiánya, vagy (3) azok hirtelen töréssel való elvesztése a családban. A gyerekkort sokszor jellemzi érzelmi és fizikai bántalmazás, megaláztatás, kiszolgáltatottság. Ugyancsak többször megjelennek az agresszív, gyakran alkoholista szülőnek, ritkán más traumatizáló szereplőnek való kitettség.

Tapasztalatunk szerint ezekre a biztos családi háttérrel és biztonságos kötődésekkel nem vagy csak kevésbé rendelkező interjúalanyainkra sokszor jellemző az erős igazságérzet. Egyúttal gyakran jellemzi őket, hogy a még megőrzött szeretetekkel szemben elkövetett igazságtalanságok radikális megtorlására törekednek, ezzel a motivációs bázissal igazolják ilyen jellegű agresszív cselekedeteiket.

II. További tényezőként érdemes nevesíteni a **kortárs csoport** szerepét. A korábban leírt érzelmi kapcsolatok gyengesége vagy éppen hiánya miatt a valahova tartozás, kötődés vágya sok esetben erősebb volt. Mindez akkor ágyazott meg a bűnözői karriernek, ha az adott csoport normája a rendszerrel való szembekerülésre épített. Így váltak az először csak kisebb összezördülések egyre komolyabbá, lopássá, rablásá, erőszakos és vagyon elleni bűncselekményekké – miközben ha bármi áron is, de meg kellett felelni a kortárs közösség elvárásainak. Ezek az előzmények néhány interjúalanyt hozzásegítettek ahhoz, hogy fiatal felnőttként nagy ítéletet kapva könnyen alkalmazkodtak a börtöntársadalom törvényeihez, amelynek szabályai megegyeznek *„az utcagyerekség, az utca törvényeivel”*.

III. Interjúalanyaink **halmozottan hátrányos helyzete** is sokszor szerepet játszott a rendszerrel való szembenállás kialakulásában. Ezek a személyek jellemzően nem radikálisak, azonban a radikalizáció által veszélyeztetettnek tekinthetők. Az ide tartozók családi hátterét tekintve mélyszegény, vagy munkás családokban, hátrányos helyzetű környezetben nőttek fel. Az ő esetükben is jelen van a rendszerrel való szembekerülés, csavargás, lopások és verekedések formájában. Esetükben ezek, a többségi társadalom részéről elutasított cselekedetek a közvetlen család és a mikroközösség részéről gyakran elfogadottnak, esetenként támogatottnak minősültek. Valószínűleg ez magyarázza, hogy interjúalanyaink közül többen elfogadóan, esetenként büszkeséggel számoltak be a saját, illetve mások által elkövetett normaszegésekről.

Az erőszak, az agresszió is sok esetben a családi és/vagy kisközösségi norma része, az élet velejárója. A kezdeti normaszegésekre – abban az esetben is, ha nem támogatják – a szülők nem vagy nem megfelelően reagáltak, az elbeszélésekben többször eszköztelenként és tanácstalanként tűntek fel. A verekedés, az erő összemérése, a versengés már fiatalkorban megjelent, ez volt az útja a közösségen belüli tisztelet kivívásának.

Ezekben a családokban nem ismertek vagy nem elérhetőek a bűnelkövető életmóddal szemben védelmet jelentő megküzdési stratégiák. Ezek kialakítását az interjúalanyok és családjaik hátrányos helyzete szinte teljesen ellehetetlenítette. A gyerekek számára

szüleik nem tudták biztosítani a megfelelő anyagi hátteret, esetenként a megfelelő lakhatást. Az esetleges gyerekkori félelmekre, frusztrációkra, tanácsstalanságra és komolyabb pszichológiai problémákra a szülők sokszor nem tudtak adekvát választ adni. Súlyosabb esetben a fent nevesített hiányok magyarázzák, hogy a gyerekek nevelőszülőkhöz illetve az ellátórendszerbe kerültek be. Megítélésünk szerint sokszor a (nevelő)szülői iránymutatás és támogatás hiánya vezetett a korábban említett agresszív viselkedéshez, a már igen korai drog-, és alkoholfogyasztáshoz valamint dohányzáshoz.

IV. A radikalizáció kialakulásának és megerősödésének az okai között a hátrányos helyzethez és a kiszolgáltatottsághoz kapcsolódó, tipikus **egyéni motivációkat** is azonosíthatunk. Mind a szegény, a társadalom peremén, részben „bűnpártoló” családban élő, mind a középosztálybeli, normakövető, de érzelmileg diszfunkcionális családban nevelkedő alanyokra ugyanis jellemző, hogy a radikalizálódás általi veszélyeztetettség irányába mutat az „erőhöz és erőforrásokhoz jutás” vágya. Ez az az erőforrás, ami kihoz a vesztes, alávetett, pozícióból, és felszabadít az önkény és a kiszolgáltatottság érzése alól. Csatornái jellemzően a küzdősportok valamint a bűnelkövetéssel szerzett pénz. Sok esetben az anyagi javak kényszerű gyűjtése is motiválja a bűnözést. A küzdősport és a pénz sok esetben nem csak erőpozícióba hoz, hanem védelmet nyújt és pótolja az érzelmi kötődéseket: a pénzen megvásárolhatók a kapcsolatok, az emberek közelsége.

V. A rendszerrel való szembeneállást a visszajelzések szerint a **szigorodó börtönkörülmények** is fokozzák. Ezek a változások különösen nehezen érintik a hátrányos helyzetből jövő, szűkös anyagi erőforrásokkal rendelkező elítélteket. A kapcsolattartás nehezedeése, a plexis beszélő, a telefon anyagi erőforráshoz kötése és így egyes fogvatartottak számára teljes ellehetetlenülése a fogvatartottak indulatainak erősödése, a belső konfliktusok kiéleződése ezáltal a radikalizáció irányába mutatnak. A fogvatartottak kollektív büntetésnek értelmezik a plexit, és az egyéni mérlegelésen alapuló kapcsolattartási szabályokat tartanak igazságosnak, melyben az részesül korlátozásban, aki „megbukik”.

Csoportokkal szembeni ellenállás

Egyeseknél megjelenik a konkrét csoportokra irányuló ellenségesség. Az ebbe a csoportba tartozók értékrendjében – különböző hangsúllyal – megjelenik a cigány-, meleg- és bevándorló-ellenesség, a határozott „mi” és „ők” kategóriákban való gondolkodás, olykor az ellenséges csoportokkal szembeni radikális kijelentésekkel. Erről a csoportról számolunk be bővebben ebben a fejezetben.

A börtönben leginkább a kényszerközösségben való együttélés kontextusában tematizálnak többen bizonyos csoportokkal szembeni indulatokat, leggyakrabban a cigányokkal szemben. Változó, hogy hogyan írják le és minek tulajdonítják az ellenséges érzelmek hátterét. Van, aki félelmekkel (*„A magyarság tűnik elfele, a cigányság nő felfele.”*), a rájuk jellemzőnek vélt bűnöző életmóddal (*„Van olyan körlet, hogy 100 emberből 90 cigány. Felül vannak reprezentálva a börtönökben a cigány származásúak.”*), a kulturális különbségekkel (*„Büdösek, koszosak, buták voltak. Ez hagyomány náluk, vagy nem tudom. A butaság, a higiénia nem ismerete. Ezt nem tudom elfogadni.”*), megint más a társadalmi igazságosság hiányával (*„Egy cigány férfi vagy nő, csinál négy gyereket, kap közel 200.000 forint családi pótlékot, ingyen szociális lakást. Én? Semmit! Eltartjuk őket az adónkból. Nem tesznek le semmit az asztalra. Nem akarnak dolgozni. Ez teljesen igazságtalan!”*).

Ezeknek az interjúalanyoknak a történeteiben közös, hogy van valamilyen, a börtönt megelőző életúthoz, rendszerint a gyerekkorhoz köthető, negatív személyes élmény. Ilyen például a szomszédban lakó cigány család, akikkel sok konfliktusuk volt, vagy éppen a szórakozóhelyeken verekedéseket kezdeményező cigányok. Interjúalanyaink sokszor ezekhez az élményekhez kötik a csoporttal szembeni ellenségesség kialakulását.

Ezeket a korábban kialakult érzéseket súlyosbítják a börtön kényszerközösségében töltött évek – bár az erre a helyzetre adott reakciók különbözőek lehetnek.

Az erős „mi” és „ők” csoporttudattal rendelkezők körében jellemző az erős nemzeti érzelmek jelenléte. Ezek a fogvatartottak rendszerint anyagilag és érzelmileg biztonságos, konzervatív-tradicionális értékrendet valló környezetből származnak. Többen utaltak a szocializmus évei alatt a családtagok által elszenvedett sérelmekre. Másoknak, ha saját tapasztalatuk nem is volt erről az időszakról, részletesen tudtak beszámolni a szülők, nagyszülők szenvedéseiről. Ezekért a sérelmekért a Szovjetunió katonái és/vagy a szocialista Magyarország titkosszolgálat, rendőrei, állami szervei és az ezekkel együttműködő szereplők voltak a felelősek. A politikai beállítódást ezek a történelmi tapasztalatok erősen befolyásolták; a konzervatív nézeteket valló pártok és kezdeményezések inkább, a szocialista és liberális értékeket képviselők tipikusan nem elfogadottak és támogatottak ebben a körben.

Ennek a csoportnak további gyakori jellemzője az autoritás, a hierarchia, a tekintély, az elvhűség és a rend elfogadása. A leírások szerint a szocializmus megbuktatása szempontjából a rendszerváltozás fontos lépés volt Magyarország történetében. Azonban mégis jellemzően negatívan értékelik ezt a változást, mivel a viszonylagos rend és kiszámíthatóság időszaka után káoszt és kiszámíthatatlanságot hozott az országra, aminek eredményeképpen már „senki se tudja, hogy hol a helye”. A rendszerváltás azért se jelenik meg pozitívumként, mivel eredményeképpen a társadalmi igazságtalanság fokozódott.

Végezetül fontos megemlíteni, hogy a valamely csoporttal szembeni ellenségesség kialakulásával párhuzamosan azonosítható a gyerekkori kortárs közösségben és általában a mikrokörnyezetben való izoláció, magány jelensége. Úgy tűnik, hogy az elmagányosodó fiatalok esetében nehéz megélni, hogy hova tartoznak. Másfelől, ennek hiányában erőteljesebbé válik az a szükségletük, hogy valamely csoport tagjaival szemben határozzák meg magukat.

A deradikalizáció útja

Interjúinkban arra is választ kerestünk, hogy mely tényezők védhetnek meg a radikalizációval szemben, különösen a börtönben töltött idő alatt. Emellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy melyek azok a megküzdési módok, amik a deradikalizáció felé jelenthetnek kiutat. Ezeket a tényezőket mutatjuk be ebben a fejezetben.

I. A radikalizációval szemben védelmet jelentő tényezők közül kiemelkedik az **érzelmi támogatás, a kinti, családi és baráti kapcsolatok folytonossága** a hosszú ítélet alatt. Mint azt az interjúalanyaink is felismerték, a kinti kapcsolatok célt adnak, a céloknak megtartó erejük van. Ebből a szempontból élesen kirajzolódik a rendszeres, személyes kapcsolattartás fontossága. Emiatt kiemelt jelentőséggel bír két, már korábban nevesített tényező: a plexis beszélő negatív hatása és a fogvatartottak kapcsolattartási nehézségei. E mentén világosan azonosítható két, a kommunikáció szempontjából eltérő narratíva, mely együtt jár a radikalizálódás veszélyére adott eltérő reakciókkal:

a) az egyik a tehetős, stabil anyagi háttérű fogvatartottakra jellemző pozitív minta, amely együtt jár az a) erős, intenzív kommunikációval, b) „kifelé tekintéssel”, c) a kinti kapcsolati szálakra való építkezéssel. Megítélésünk szerint mindez védelmet jelent a radikalizációval szemben.

b) a másik minta a jellemzően szegény és mélyszegény környezetből jövő, esetenként nagyon hosszú ítéletes fogvatartottakra jellemző. Esetükben megjelenik a) gyenge, szűkülő, akár meg is szűnő kommunikáció, b) a családi és egyéb „kinti” kapcsolatok megszűnése, gyengülése, amely körülmények b) rendszerint együtt járnak a radikális nézetek megmerevedésével.

II. Sokaknál egy **törést jelentő életesemény** az, ami fordulatot hoz, és elindít a deradikalizáció útján. Vannak, akik a bűnelkövető életmódhoz kötődő stresszel kapcsolják össze súlyos, krónikus betegségük kialakulását, amit egy „jelzéseként” értelmeznek, hogy „máshogy kell élni”. Van, akit a konkrét bűncselekmény elkövetése során lelőttek, hónapokig kómában volt, majd újra tanult járni és az egész életét építette újra.

Ugyanebben az incidensben elveszítette a legjobb barátját, akit szintén lelőttek. Van, aki maga a hosszú ítéletet értelmezi a változást hozó áttörésként. A történetek és traumák különbözőek, ami közös, az az, hogy sokan egy konkrét eseményhez kötik azt, hogy elindultak egy, a deradikalizáció irányába mutató változás felé.

III. Többen megfogalmazzák, hogy a változáshoz a **hosszú ítélet során** jutottak el. Sokáig konfrontálódva a rendszerrel, egy ponton túl belátták, hogy egy több évtizedes ítéletet nem lehet agresszív, konfrontatív attitűddel végigcsinálni. Ezért más megküzdési stratégiákat kerestek. Ennek része volt az is, hogy elfogadták, a börtönben együtt kell élni azokkal a csoportokkal – mindenekelőtt a cigányokkal –, akikkel szemben gyűlöletet tápláltak. A kényszerközösség segített abban is, hogy közeledjenek a „másik”-hoz és megértsék a nézőpontját, valóságát.

VI. Javaslatok

A projekt tapasztalatait összefoglalva továbbá elmondható, hogy a radikalizáció nem elterjedt jelenség, illetve kockázati tényező a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben. Az előrejelzések alapján azonban várható, hogy radikális személyekkel/csoportokkal és a radikalizmushoz köthető problémákkal szembesülni fognak az állomány tagjai a jövőben. Emiatt, valamint a csoportok közötti konfliktusok miatt kiemelten fontos olyan munkakörülmények megteremtése, amely – a jelen tanulmányban ismertetett rizikófaktorok figyelembevételével – támogatja a radikalizáció felismerését, megelőzését és kezelését. Bízunk abban, hogy az ebbe az irányba tett lépéseket az alábbiakban megfogalmazott javaslatok támogatni tudják.

A javaslatok egy részét a képzések résztvevői maguk fogalmazták meg, másokat a kutatók és trénerek tartottak fontosnak kiemelni. A javaslatok elsősorban a munkakörülményekre, a fogvatartás körülményeire, az állomány szakmai tudására és felkészültségére vonatkoznak. A nemzetközi szakirodalom szerint (erről lásd elsősorban: IARS 2018, RAN 2017, RAN 2016, UNODC 2016) ugyanis ezeket a tényezőket szükséges elsősorban figyelembe venni akkor, amikor a büntetés-végrehajtási intézetekben felbukkanó radikalizációt kívánjuk felismerni, megelőzni és kezelni.

Az erősségek megtartása érdekében fontos 1) a közvetlenül a fogvatartottakkal foglalkozó állomány körében zajló, a szakmai követelményeket maximálisan figyelembe vevő létszám-növelés, amely 2) kiterjed a büntetés-végrehajtási intézetekben dolgozó orvosokra és pszichológusokra is. Megítélésünk szerint fontos, hogy 3) az új kollégák a tapasztalt munkatársak háttértámogatása révén tudják megtapasztalni a munkahelyi légkör biztonságát és kiszámíthatóságát.

Az állományba tartozók leterheltségét az is csökkentené, ha 4) „*az biztosan nem kerülne be a börtönbe, aki beteg és más intézményben kellene kezelni*”. Néhány helyszínen a 5) szakmai munkát könnyebbé tevő változtatások kapcsán fogalmaztak még javaslatokat. Megítélésünk szerint fontos kialakítani azt a rendszert, amely a gyakorlati munkát végzők

tapasztalatainak, javaslatainak az összegyűjtésére épít, ezzel is segítve a (felső)vezetés szakmai döntéseit.

Itt fontos megemlíteni, hogy a tréningek során kialakult biztosságos és támogató légkör az ilyen jellegű észrevételek összegyűjtésének kedveztek. Az ilyen formában történő információ-gyűjtés nem csak támpontot képezhet a szervezi fejlesztésben, de megfontolásukkal, figyelembevételükkel megbecsülés-élményt nyújthat, erősítve ezáltal a hatékony és egészséges munkahelyi légkört.

Tapasztalatunk szerint a munkahelyi leterheltség okozta frusztráció és stressz érzékelhető a Bv. állomány (egy részének) körében. A résztvevők több alkalommal kiemelték a már jelenleg is elérhető stresszkezelő képzések fontosságát. Sokan tudatosan törekednek a rekreációra (pl. sport, családi programok, ventilálás). Mindezek mellett azonban többen nem rendelkeznek ilyen ismeretekkel és készségekkel. Főleg ez utóbbi csoport körében a munkahelyi körülmények indukálta egészségügyi problémák tipikusnak mondhatók. Fontosnak tartjuk emiatt 6) az állomány rekreációját támogató és ellenállóképességét erősítő intézkedések bevezetését.

A visszajelzések szerint a fentiekén túlmenően a 7) az életpályamodell átalakítása, fejlesztése és a 8) büntetés-végrehajtás intézményeiben való munkavégzést vonzóvá tevő intézkedések (pl. magasabb fizetés, karkedvezményes nyugdíj, cafeteria, munkakörülmények javítása, továbbképzések biztosítása stb.) bevezetése kiemelt fontossággal bírna. Egyes jelzések szerint az ilyen jellegű intézkedések elengedhetetlenek ahhoz, hogy szakmailag felkészült és pszichológiailag alkalmas munkatársakkal gyarapodjon a büntetés-végrehajtás személyi állománya. A személyi állomány jelentős bővítése megfelelő szakmaisággal bíró kollégákkal szinte valamennyi tréningen felmerült, mint elsődlegesen megoldandó feladat.

A fogvatartás, és azon belül kifejezetten a fogvatartotti kapcsolattartás körülményeinek szigorítása (plexis beszélő) miatt az állomány és a fogvatartottak közötti feszültség érezhetően nőtt, a konfliktusok elmélyültek. A benti konfliktusok, valamint a fogvatartottak kinti támogató kapcsolatainak beszűkülése, vagy megszűnése hozzájárulhatnak a polarizáció felerősödéséhez, végeredményben a radikalizáció

folyamatának felgyorsulásához. Mindezek miatt javasoljuk annak biztosítását, hogy 9) a fogvatartottak hozzátartozóikkal megfelelő minőségben tudják tartani a kapcsolatot. A biztonsági kockázatok egyéni mérlegelése után legyen lehetőség bizonyos fogvatartottaknak a hozzátartozóikkal való fizikai érintkezésre. Emellett a támogató kapcsolatok megőrzése, és a fogvatartotti konfliktusok megelőzésének irányába mutatna a telefonos kommunikáció méltányos, mindenki számára való elérhetősége is. Ezeknek a változtatásnak megítélésünk szerint kulcsszerepe van a prevencióban, a radikalizációval szembeni védelem kialakításában, esetenként a deradikalizációban.

Javasoljuk továbbá 10) képzések biztosítását, amelyek egyrészt a Bv.-intézmények vezetése számára lennének elérhetőek a radikalizáció megelőzésének témakörében. Az ilyen jellegű, elsősorban informális képzések jelentősen elősegítenék a Bv.-n belüli közös nyelvezet és módszerek kialakítását. Mindez hozzájárulna a vezetés és az állomány közötti hatékony együttműködéshez és a radikalizációval, polarizációval kapcsolatos egységes fellépéshez és megelőzéshez. Javasolunk továbbá olyan, az állomány számára biztosított képzéseket, amelyek a révén a résztvevők információt kapnak arról: miként valósítható meg közöttük fenntartható, kölcsönös és hatékony információáramlás, együttműködés és tapasztalatcsere. Mindez ugyancsak kulcsfontosságú a jövőbeni megelőzés, radikalizmus jeleinek felismerése és a hatékony kezelése szempontjából.

Felhasznált irodalom

IARS – Youth Empowerment and Innovation Project (2018). *Youth Radicalisation, Restorative Justice and the Good Lives Model: Comparative learnings from seven countries*. London: IARS. Elérhető: <http://www.oijj.org/en/docs/publications/youth-radicalisation-restorative-justice-and-the-good-lives-model-comparative-lear>. Letöltés időpontja: 2018.04.03.

GCTF – Global Counterterrorism Forum (2012). Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders. Roma: GCTF. Elérhető: <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/A/GCTF-Rome-Memorandum-ENG.pdf>. Letöltés időpontja: 2018.04.03.

RAN – Radicalisation Awareness Network (2017). EX ANTE PAPER. Discussing the draft 'Polarisation Management Manual'. Elérhető: http://www.edu.fi/download/186224_polarisation_management_manual_amsterdam_6_july_2017.pdf. Letöltés időpontja: 2018.04.03.

RAN – Radicalisation Awareness Network (2016). RAN P&P Practitioners' working paper. Approaches to violent extremist offenders and countering radicalisation in prisons and probation. Elérhető: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_en.pdf. Letöltés időpontja: 2018.04.03.

Sherif, Muzafer (1998). A fölérendelt célok szerepe a csoportközi viszonyok enyhítésében. In: Erős Ferenc (szerk.) *Megismerés, identitás, előítélet*. Új Mandátum Könyvkiadó, Wesley János Lelkészképző Főiskola. Budapest, 123. oldal

Tajfel, Henri (1998). Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás. In: Erős Ferenc (szerk.) *Megismerés, identitás, előítélet*. Új Mandátum Könyvkiadó, Wesley János Lelkészképző Főiskola. Budapest, 140. oldal

UNODC - UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2016). Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons. New York: United Nations. Elérhető: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEPs.pdf. Letöltés időpontja: 2018.04.03.